

U “Prologu” (237-240), posljednjem dijelu monografije, autor rezimira njezin sadržaj.

Antoni Cetnarowicz je knjigom *Narodni preporod u Istri u razdoblju 1860 – 1907.* zadužio hrvatsku, odnosno istarsku povijest. Obiljem građe sakupljene u arhivima i knjižnicama Hrvatske, Slovenije, Italije, Austrije i Vatikana oplemenio je povijest narodnoga preporoda te je približio poljskom čitateljstvu. Uvjereni smo da će nakon prijevoda i izdanja na hrvatskom jeziku Cetnarowiczewa monografija biti zapažena i postati nezaobilaznom i u hrvatskoj historiografiji.

Anna Maria Gumienna

Zlatan Varelija, *Narodnjačka krv u temeljima hrvatske škole: sto godina hrvatskog školstva 1911. – 2011.*, Umag: Ogranak Matice hrvatske Umag, 2011., 245 str.

Iako su odredbe Državnog zakona o pučkim školama iz 1869. o nastavnom jeziku u školama bile sasvim jasne, u praksi je Pokrajinsko školsko vijeće za Istru često samovoljno, ne vodeći računa o nacionalnoj strukturi stanovništva, donosilo odluke o talijanskom kao nastavnom jeziku u većinskim, pa i izrazito većinskim hrvatskim mjestima. Mnoga su općinska vijeća bila u rukama talijanske stranke, koja je određivala nastavni jezik, što je Pokrajinsko školsko vijeće i prihvaćalo. Unatoč tome što je 1881. u Istri bilo gotovo $\frac{3}{4}$ hrvatskoga i slovenskoga stanovništva, pokrajinska je vlast bila u rukama talijanskih političara. Zlatan Varelija u svojoj knjizi *Narodnjačka krv u temeljima hrvatske škole: sto godina hrvatskog školstva 1911. – 2011.* nastoji rasvijetliti prilike u borbi za hrvatski jezik kao nastavni jezik u školama na Bujštini, naglašavajući da je jezik bio osnovni preduvjet i glavno sredstvo za razvijanje svijesti o nacionalnoj pripadnosti. Knjiga je podijeljena na pet poglavlja, s tim da zadnje poglavlje ima dva dijela.

Nakon “Riječi autora” slijedi poglavlje “Hrvatsko školstvo Bujštine do 1918. godine” (9-44), na početku kojega su prikazane političke prilike na Bujštini u 19. stoljeću. Autor naglašava činjenicu da šezdesetih godina 19. stoljeća polako započinje buđenje nacionalne svijesti, kako hrvatsko-slovenske, tako i talijanske, koja će jednim dijelom kulminirati iredentistič-

kim ekspanzionizmom krajem 19. stoljeća. Upozorava na to da se Bujština nalazila u težim okolnostima spram ostalih dijelova Istre jer su prva na udaru talijanskog iredentizma bila pogranična područja te se kao odgovor na to sedamdesetih godina 19. stoljeća na političkoj sceni pojavljuje i prva politička stranka hrvatsko-slovenske provenijencije – Narodna stranka. U nastavku toga poglavlja autor prikazuje stanje prosvjete i školstva u Istri u drugoj polovini 19. st., gdje navodi i da su 1884. raspisane nagrade za one učitelje koji se budu isticali u širenju talijanskoga jezika. Piše o počecima školstva u vrijeme Mletačke Republike na području Bujštine te naglašava važnost uloge župnika i kapelana koji su radili s djecom po selima gdje nije bilo ni škola ni redovitih učitelja i spominje da je 1675. godine otvoreno u Kopru posebno odjeljenje za hrvatske i slovenske učenike s nastavom na materinskom jeziku. Prve hrvatske škole pojavljuju se početkom 19. stoljeća. Autor dalje piše o osnivanju talijanskoga društva *Pro patria* 1885. s ciljem da se školama s talijanskim nastavnim jezikom stanovništvo pograničnih područja odupre germanizaciji, ali ujedno i širi talijanski jezik među slavenskim stanovništvom. Austrijske vlasti uviđaju opasnost od ovoga društva te ga raspuštaju, ali se umjesto *Pro patrie* osniva *Lega nazionale*, novo društvo stvoreno na istim temeljima. Autor završava poglavlje konstatacijom da je za borbu protiv svih tih protivnika trebalo osnovati jedno hrvatsko društvo koje će otvarati hrvatske škole u Istri i tako parirati svima, a najviše *Legi nazionale*. Tako je nastala Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru.

U drugom poglavlju (“Hrvatske škole do 1918. godine”, 45-127) autor donosi podatke o više hrvatskih škola: piše o Ćirilometodskoj školi u Livadama, Ćirilometodskoj školi u Svetoj Luciji, Ćirilometodskoj školi u Zrenju, Prvoj hrvatskoj školi u Topolovcu, Ćirilometodskoj školi u Kaštelu te Ćirilometodskoj školi u Martinčićima. Pišući o školi u Livadama Varelija navodi da je početkom 1900. godine ondje osnovana Podružnica Družbe sv. Ćirila i Metoda s ciljem da, uz rad na osnivanju i pripremi izgradnje hrvatske škole, radi i na prosvjećivanju seoskoga stanovništva ne samo Livada, već i šire okolice. Škola je otvorena 1901. i već ju je prve školske godine pohađalo 79 djece. Sljedeći je cilj bio otvoriti školu i na brdima u okolini Oprtlja, gdje je uglavnom živjelo hrvatsko pučanstvo. Varelija ističe ulogu tadašnjega upravitelja župe u Topolovcu, svećenika i rodoljuba Josipa Knavsca, koji je poklonio Družbi kuću u kojoj je uređena školska učionica, usprkos snažnim pritiscima oprtaljskoga građanstva da se škola ne otvori.

Među općinskim podopćinama najviše je borbe za školu na hrvatskom jeziku bilo u Zrenju. Iako je Lega nazionale 1901. godine u Zrenju otvorila školu na talijanskom jeziku, iduća godina je za Zrenjštinu i hrvatski pokret bila prijelomna, u čemu je iznimnu ulogu imao zrenjski župnik Šime Červar, nećak biskupa Dobrile. Veoma aktivni župnik u Topolovcu Josip Knavs piše 1891. Carskom namjesništvu u Trstu molbu za otvaranjem škole na hrvatskom jeziku te je već iduće godine škola i otvorena, a upisano je preko tridesetero djece. Početkom 20. stoljeća Lega nazionale nastoji pod svaku cijenu otvoriti školu na talijanskom jeziku na području Topolovca, što joj i uspijeva 1906. godine. Hrvatska je škola zatvorena 1919. godine, tako da sve do 1945. godine djeluje samo škola na talijanskom jeziku. U Kaštelu (koji je bio piranska podopćina, ali pod snažnim utjecajem obližnjih Buja) talijanska osnovna škola osnovana je još 1894. godine. Nakon mukotrpnoga zalaganja i borbe Kaštelani uspijevaju otvoriti školu na hrvatskom jeziku 1911. godine. U školu se prve godine upisalo 65-ero djece, a već sljedeće preko osamdeset. Škola je zatvorena polovicom listopada 1918. godine, kada nestaje Austro-Ugarska Monarhija. Autor zaključuje drugo poglavlje knjige napisom o Ćirilometodskoj školi u Martinčićima. U tom selu, ni dva kilometra od Grožnjana, hrvatske propovijedi i obrede za Hrvate u Grožnjanu uveo je župnik Ante Raguzin, a borbu za hrvatski jezik kasnije je još žestće nastavio župnik Šime Červar, koji je bio izabran i za narodnoga poslanika. Hrvatska je škola otvorena 1913. godine. Prvi je učitelj bio Ivo Jardas, kojega je uputio u Martinčice narodni zastupnik Vjekoslav Spinčić riječima: "Čujem da se spremate na neke studije za gospodarskog stručnjaka, ali Istra ne može čekati. Nitko nam nije sada potreban kao učitelji, a najveća nam je potreba na Bujštini." U školu se upisalo preko 120 polaznika. Kao i u drugim dijelovima Istre, školu u Martinčićima zatvara talijanska okupacijska vlast 1918. godine.

U trećem poglavlju, pod naslovom "Hrvatske škole na Umaštini do 1918. godine" (127-176), Varelija obrađuje sastav i političke prilike općine Umag, političke prilike i značaj sela Materada te Ćirilometodsku školu u Babićima. Tako nam navodi razliku u statističkim podacima za općinu Umag koja je bila krajem 19. stoljeća sastavljena od poreznih općina Umag, Petrinje (nekada i Petrovo Selo, a danas Petrovija), Materada i Lovrečica. Po službenoj statistici, krajem 1880. općina je brojila 3850 stanovnika, i to 3550 Talijana i 300 Hrvata, a uistinu je, prema autoru, bilo oko 2650 Talijana i 1500 Hrvata. Objasnjava da su povjerenici bili vrlo pristrani te

nabraja niz nepravilnosti kod popisivanja stanovništva, o kojima su opširno pisali *Naša sloga* i *Pučki prijatelj*. Autor nas dalje upozna je s činjenicom da je u dokumentu iz 15. stoljeća vidljivo da je Materada bila općina, jer se često sporila sa susjednom općinom Umag, uglavnom oko poreza. U 19. stoljeću župa Materada bila je proaustrijski, odnosno protuiredentistički usmjerena. Jačanjem talijanskoga iredentizma položaj Hrvata na ovim područjima se pogoršavao, a autor naglašava da je najznačajniji događaj bio dolazak župnika Šime Sironića 1909., čime započinje novi zamah buđenja hrvatske svijesti ovih krajeva. Od 1897. otvaraju se isključivo talijanske pučke državne škole, npr. u Materadi, Kaštelu, Lovrečici, Kmetima, Savudriji. Sve do otvaranja škola na hrvatskom jeziku, mnoga će hrvatska djeca polaziti talijanske škole. Polovinom 1911. godine započelo se s izgradnjom hrvatske škole u Materadi, koja će biti otvorena krajem te iste godine, a bilo je upisano 108-ero djece. Škola je zatvorena dolaskom fašizma. Autor zaključuje poglavljem obradom Ćirilometodske škole u Babićima. Talijanska uprava općine Umag, uvidjevši da hrvatski narod započinje borbu za nacionalno osvješćivanje, u suradnji s Legom nazionale otvara 1909. školu na talijanskom jeziku u Babićima. Nakon odbijenice za izgradnju hrvatske škole, hrvatsko se stanovništvo poslužilo lukavstvom. Općinskim organima je predloženo da se izgradi kuća za siromašnoga stanovnika Petra Vižentina, a kasnije je u istoj kući otvorena hrvatska škola. Prvi učitelj u hrvatskoj školi u Babićima bio je Dragutin Deprato.

U četvrtom poglavlju knjige pod naslovom “Zatiranje hrvatskog školstva između dva rata” (177-186) autor ukratko obrađuje tematiku ukidanja hrvatskoga školstva u međuraću. Djelovanje talijanskih vlasti u odnarođivanju hrvatskoga i slovenskoga stanovništva imalo je tri razvojne etape: razdoblje denacionalizacije od početka okupacije u studenom 1918. pa do aneksije Rapalskim ugovorom u studenome 1920., od studenoga 1920. do donošenja Gentileove fašističke školske reforme početkom listopada 1923. te treće razdoblje, od primjene Gentileove reforme do potpunoga likvidiranja nastave na hrvatskom jeziku.

Posljednje, peto poglavlje podijeljeno je u dva dijela, “Školstvo poslije drugog svjetskog rata” (187-210) i “Osobe i sjećanja” (211-245). Na području Bujštine zatičemo 1945. godine 27 osnovnih škola u općinama Buje, Novi-grad i Umag, od kojih neke ne rade zbog nedostatka nastavnoga kadra koji je pobjegao ili zbog neodaziva učenika u škole. Sve su to škole koje su nastavu

održavale na talijanskom jeziku, dok o hrvatskim školama nema podataka. Prve poslijeratne godine donose, uz ostale promjene, izmjenu mreže osnovnih škola na Bujštini, ali taj proces traje više godina. Tako u školskoj godini 1946./1947. radi 18 škola na talijanskom nastavnom jeziku, dok je 37 škola s nastavom na hrvatskom jeziku. Do školske godine 1954./1955. završena je konsolidacija mreže osnovnih škola na području Bujštine. Tada na ovom području djeluje sedam škola s nastavom na talijanskom jeziku s ukupno 285 polaznika i 37 škola s nastavom na hrvatskom jeziku s ukupno 3225 polaznika. Slijede podaci za razdoblje školskih godina od 1954./1955. do 1974./1975., kada ima samo manjih izmjena u broju škola, ali ima velikih promjena u broju učenika jer se broj stanovništva na Bujštini stalno smanjivao. U školskoj godini 1974./1975. na području Bujštine radi devet škola s nastavom na talijanskom jeziku s ukupno 276 učenika, dok istovremeno rade 23 škole s nastavom na hrvatskom jeziku s ukupno 1934 učenika. Autor dalje piše o školi u Juricanima – Materadi od 1945. do danas, osnivanju centralne škole u Umagu te školi u Kaštelu od 1945. godine do danas. Iznosi vrlo detaljne podatke o generacijama učitelja na ovom području. U drugom dijelu posljednjega poglavlja Varelija daje detaljnije informacije o osobama koje su obilježile hrvatsko školstvo Bujštine. Tako navodi ulogu i značaj župnika Šime Červara, Ivana Mandića Rošićeva i Šime Sironića. Među značajnim učiteljima koji su obilježili školstvo Bujštine ističe Dragutina Gabrijevića, Antu Defrančeskija, Dragutina Deprata i Ivu Jardasa. Na kraju poglavlja autor donosi sjećanja hrvatskih učitelja iz vremena službovanja Dragutina Gabrijevića, Ante Defrančeskija, Lucijana Benolića, Josipa Sušnja, Savke Fanuko te bivše učenice Vide Verbec.

Knjiga Zlatana Varelije *Narodnjačka krv u temeljima hrvatske škole: sto godina hrvatskog školstva 1911. – 2011.* predstavlja dragocjen izvor podataka o borbi hrvatskoga stanovništva sjeverozapadne Istre za pravo na svoj jezik, presudan za održavanje hrvatskoga nacionalnog identiteta. U podizanju hrvatske nacionalne svijesti školstvo je igralo vrlo značajnu ulogu, kao i u otporu talijanskom iredentizmu. Hrvatsko školstvo na području Bujštine do danas nije bilo tako detaljno obrađeno kao što je to uradio Zlatan Varelija, kojem, između ostaloga, treba odati i priznanje za sveobuhvatno istraživanje, posebice kada imamo na umu činjenicu da je većina arhiva ćirilometodskih škola spaljena ili otuđena.